IJTIMOIY TARMOQLARDA DEZINFORMATSIYANING FUQAROLARARO NIZOLAR ESKALATSIYASIDAGI IJTIMOIY-FALSAFIY ROLI

Rahimov Ravshanjon Ne'matjon o'g'li
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
Telefon raqam: +998 93 678 70 80

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlardagi dezinformatsiyaning fuqarolararo nizolar eskalatsiyasidagi roli ijtimoiy-falsafiy metodologiya doirasida tadqiq etiladi. Muallif dezinformatsiyaning asosiy zararini yolg'on ma'lumotning tarqalishida emas, nizo tomonlari uchun umumiy bo'lgan faktik zaminning yemirilishida ko'radi: qadriyatlar bo'yicha nizo muzokara predmetiga aylanishi mumkin, faktlar bo'yicha nizo esa muzokara shaklida hatto ifodalanmaydi. Tadqiqotda K. Uordl va H. Derakshanning axborot buzilishi tasnifi, S. Vosugi va hammualliflarining yolg'on xabarlar tarqalishiga oid empirik tadqiqoti, H. Arendtning faktik haqiqat haqidagi ta'limoti hamda G. Allport va L. Postmanning mish-mish psixologiyasi metodologik tayanch sifatida qo'llaniladi. Yakuniy qismda eskalatsiyaning to'rt mexanizmi ajratiladi, tuzatishning yetarli emasligi asoslanadi va profilaktik yo'nalishlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: dezinformatsiya, axborot buzilishi, ijtimoiy tarmoqlar, nizo eskalatsiyasi, faktik haqiqat, umumiy epistemik zamin, mish-mish, davomli ta'sir effekti, soxta muhit, kommunikativ harakat, atrofiylik hikoyasi, tekshiruv, axborot savodxonligi, profilaktika, baholash mezonlari.

KIRISH

Axborotning ijtimoiy nizolarga ta'siri yangi hodisa emas: mish-mish, soxta xabar va ataylab tarqatilgan yolg'on tarixning turli davrlarida to'qnashuvlarning muhim omili bo'lib kelgan. Zamonaviy vaziyatning o'ziga xosligi hodisaning o'zida emas, uning rejimidadir. Ijtimoiy tarmoqlar axborot tarqatish tezligini, qamrovini va arzonligini sifat jihatidan o'zgartirdi hamda professional tahririyat nazoratini tarixan axborotni jamoatchilikka yetkazishdan oldin tekshirib turgan filtrni ko'p hollarda butunlay chetlab o'tish imkonini berdi. Masalani ilmiy tahlil qilishning birinchi sharti atamaviy aniqlikdir. K. Uordl va H. Derakshan Yevropa Kengashi uchun tayyorlagan hisobotda axborot buzilishining uch turini ajratadilar. Noto'g'ri axborot bu haqiqatga mos kelmaydigan, biroq zarar yetkazish niyatisiz tarqatilgan ma'lumot. Dezinformatsiya — haqiqatga mos kelmaydigan va ongli ravishda zarar yetkazish maqsadida tarqatilgan ma'lumot. Zararli axborot esa haqiqatga mos, biroq zarar yetkazish uchun — masalan, kontekstidan ajratib yoki shaxsiy ma'lumotni oshkor qilib tarqatilgan ma'lumotdir. Mazkur farqlashning amaliy ahamiyati shundaki, uch tur turlicha chora talab qiladi. Noto'g'ri axborotga qarshi tushuntirish va aniqlashtirish samarali bo'ladi, chunki tarqatuvchi aldashni maqsad qilmagan. Dezinformatsiyaga nisbatan esa tushuntirish yetarli emas, chunki uning manbai niyatli va tuzatishdan keyin yangi xabar tayyorlaydi. Zararli axborot bilan ishlashda esa haqiqatni inkor etish mumkin emas va masala kontekstni tiklashga ko'chadi. Mazkur uch turni aralashtirib yuborish qarshi choralarning samarasizligining keng tarqalgan sababidir. Hodisaning empirik tavsifida S. Vosugi, D. Roy va S. Aralning tadqiqoti muhim o'rin tutadi. Mualliflar ijtimoiy tarmoqdagi xabarlar tarqalishini keng ko'lamda tahlil qilib, yolg'on xabarlar rost xabarlarga nisbatan uzoqroq, tezroq va chuqurroq

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tarqalishini aniqladilar. Ular mazkur farqni yangilik gipotezasi bilan izohlaydilar: yolg'on xabar ko'pincha kutilmaganroq bo'ladi va aynan yangilik e'tiborni tortadi. Tadqiqotning eng muhim xulosasi esa boshqa jihatga tegishli: tarqatishning asosiy qismini avtomatlashtirilgan hisoblar emas, odamlarning o'zlari amalga oshiradi. Mazkur xulosa masalaning qo'yilishini o'zgartiradi. Dezinformatsiyani tashqi manbaning texnik hujumi sifatida talqin qilish qulay, biroq noto'g'ri: u faqat ishlab chiqariladi, tarqatilishi esa oddiy foydalanuvchilarning ixtiyoriy harakati bilan amalga oshadi. Demak, muammoning ildizi texnologiyada emas, inson idrokining xususiyatlari va ijtimoiy tarmoqning tuzilishida yotadi va shu bois unga qarshi faqat texnik vositalar bilan kurashish samarasizdir.

Falsafiy jihatdan masalaning o'zagini H. Arendtning faktik haqiqat haqidagi mulohazalari ochib beradi. Olima faktik haqiqat siyosiy bosimga nisbatan ayniqsa himoyasiz ekanligini, chunki u — matematik haqiqatdan farqli o'laroq — guvohlik va hujjatga tayanishini ko'rsatadi. Uning eng muhim ogohlantirishi esa quyidagicha: eng katta xavf yolg'onga ishonishda emas, fakt bilan uydirmani ajratish qobiliyatining yo'qolishidadir. Hech narsaga ishonmaydigan jamoatchilik hamma narsaga ishonadigan jamoatchilik kabi boshqarilishi oson, chunki unda mustaqil hukm chiqarish uchun tayanch nuqta qolmaydi. U. Lippmanning soxta muhit tushunchasi mazkur mexanizmni aniqlashtiradi. Uning fikricha, inson atrof-muhitga emas, o'zidagi atrof-muhit manzarasiga qarab harakat qiladi va mazkur manzara bevosita tajribadan emas, asosan boshqalar yetkazgan axborotdan shakllanadi. Dezinformatsiya aynan shu manzarani tahrirlash orqali ishlaydi: u insonni majburlamaydi, u voqelikning qaysi qismini ko'rishini belgilaydi va qolgan hamma narsa — qaror va harakat — shundan keyin o'z-o'zidan kelib chiqadi. Nizo sharoitida dezinformatsiyaning ta'siri nega keskin kuchayadi degan savolga G. Allport va L. Postmanning mish-mish psixologiyasiga oid klassik tadqiqoti javob beradi. Mualliflar mish-mishning tarqalish jadalligi mavzuning muhimligi va vaziyatning noaniqligi ko'paytmasiga mutanosib ekanligini ko'rsatdilar. Nizo holati esa aynan ikkala omilni bir vaqtda maksimal darajaga ko'taradi: masala har bir ishtirokchi uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'ladi va ishonchli ma'lumot olish imkoniyati eng past darajaga tushadi. Shu bois nizo davridagi axborot muhiti mish-mish uchun eng qulay sharoit hisoblanadi. Shu nuqtada mazkur maqolaning markaziy tezisini shakllantirish mumkin. Dezinformatsiyaning eng chuqur zarari muayyan yolg'onga ishonishda emas, nizo tomonlari uchun umumiy bo'lgan faktik zaminning yemirilishidadir. Manfaatlar yoki qadriyatlar bo'yicha nizo muzokara predmetiga aylanishi mumkin, chunki tomonlar kamida nima haqida bahslashayotganini bilishadi. Agar tomonlar nima sodir bo'lganligining o'zi bo'yicha kelisha olmasa, nizo muzokara qilinadigan masala sifatida hatto ifodalanmaydi. Mazkur holatda har bir tomon o'z manzarasida qolaveradi va kelishuv uchun zarur bo'lgan umumiy tayanch yo'qoladi. Yu. Habermas ishlab chiqqan kommunikativ harakat nazariyasi mazkur holatni normativ jihatdan tavsiflash imkonini beradi. Har qanday jiddiy bayonot o'zida bir necha da'voni — jumladan haqiqiylik va samimiylik da'volarini — ko'zda tutadi va aynan shu da'volarning qabul qilinishi muloqotni mumkin qiladi. Dezinformatsiya mazkur da'volarni buzadi, biroq ularning shaklini saqlaydi: u samimiy xabar ko'rinishini oladi. Shu ma'noda u parazit xarakterga ega — u boshqalarning samimiyligiga bo'lgan umumiy taxminning mavjudligi hisobiga ishlaydi va shu taxminni yemirgani sayin o'z samarasini ham yo'qotadi.

Dezinformatsiyaning ijtimoiy tarmoqlardagi tarqalishida tarmoq tuzilishining o'zi ham mustaqil omil hisoblanadi. An'anaviy ommaviy axborot vositalarida xabar markazdan auditoriyaga yo'naltirilgan va uning manbai aniq bo'lgan; raqamli tarmoqda esa xabar ko'plab oraliq uzatuvchilar orqali harakatlanadi. Har bir uzatish bosqichida dastlabki manba haqidagi ma'lumot yo'qoladi, xabarning o'zi esa saqlanadi. Natijada foydalanuvchiga xabar manbasi noaniq, biroq ko'p marta takrorlangan holatda

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yetib boradi va takrorlanish ishonchlilik hissini kuchaytiradi. Mazkur hodisa manba masalasini ikkinchi darajaga tushiradi — tekshirish uchun esa aynan manba hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Qarshi kurashdagi asosiy qiyinchilik tuzatishning cheklangan samarasi bilan bog‘liq. S. Levandovski va hammualliflari noto'g‘ri axborotni tuzatish masalasini tahlil qilib, davomli ta'sir effektini qayd etadilar: rad etilgan ma'lumot kishilarning keyingi mulohazalariga ta'sir ko‘rsatishda davom etadi. Buning ustiga tuzatish matni ko‘pincha dastlabki da'voni takrorlashga majbur bo‘ladi, takrorlanish esa tanishlik hissini kuchaytiradi. Mazkur holat profilaktikaning qiymatini aniq ko‘rsatadi: tarqalishdan oldin to‘xtatilgan yolg‘on tarqalgandan keyin rad etilgan yolg‘ondan tartib jihatidan arzonroqdir. Tahlilning muhim shartlaridan biri — dezinformatsiyaga qarshi kurash vositalarining o‘zi suiiste'molga yo‘l ochmasligi. Qaysi xabar yolg‘on ekanligini belgilash vakolati har qanday sub'ektga berilganda, mazkur vakolat nizoli masalalardagi noqulay, biroq rost ma'lumotni cheklash uchun ham ishlatilishi mumkin. Shu bois xalqaro amaliyotda ustunlik qilayotgan yondashuv taqiqdan ko‘ra shaffoflikka tayanadi: xabar manbasini ko‘rsatish, tekshiruv natijalarini yonma-yon joylashtirish va foydalanuvchiga xulosani o‘zi chiqarish imkonini berish. Mazkur yondashuv sekinroq ishlaydi, biroq u ikki tomonlama xavfdan — dezinformatsiyadan ham, uning bahonasida qo‘llaniladigan cheklovdan ham — himoya qiladi. Milliy kontekstda axborot munosabatlarining asosiy huquqiy bazasi «Axborotlashtirish to‘g‘risida»gi 2003-yil 11-dekabrdagi 560-II-son Qonun bilan belgilangan bo‘lib, unga keyingi yillarda bir qator o‘zgartishlar kiritilgan. Maqolaning maqsadi dezinformatsiyaning nizolar eskalatsiyasidagi rolini nazariy jihatdan aniqlash va unga qarshi turishning asoslangan yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. Tadqiqot vazifalari: axborot buzilishi turlarini farqlash va ularning nizoga ta'sirini aniqlash; eskalatsiya mexanizmlarini ajratish; tuzatish samarasining chegaralarini asoslash hamda profilaktik yo‘nalishlarni ishlab chiqishdan iborat. Ish tizimli tahlil, qiyosiy va germenevtik metodlarga tayanadi. Ilmiy yangilik dezinformatsiyaning asosiy zararini umumiy epistemik zaminning yemirilishi sifatida asoslashdan iborat.

1. Axborot buzilishi turlari va ularning nizodagi vazifasi: Noto'g‘ri axborot nizo sharoitida ko‘pincha vahima mexanizmi orqali ishlaydi: tekshirilmagan xabar xayrixoh niyat bilan — ogohlantirish maqsadida — tarqatiladi va aynan shu xayrixohlik uning tarqalish tezligini oshiradi. Mazkur turga qarshi eng samarali vosita ishonchli axborotning tez va ochiq taqdim etilishidir. Dezinformatsiya nizoda boshqa vazifani bajaradi: u tomonlardan birining harakatini oqlash yoki ikkinchisini harakatga undash uchun maqsadli tarzda yaratiladi. Uning muhim xususiyati — tarqatuvchi va yaratuvchining ajralganligi: yaratuvchi niyatli, tarqatuvchilarning aksariyati esa o‘zini haq deb biladi. Zararli axborot nizoda eng murakkab holatni yuzaga keltiradi, chunki uni yolg‘on deb rad etib bo‘lmaydi. Uning ta'siri tanlab olish va kontekstdan ajratish orqali hosil qilinadi: bir guruh vakilining real qilmishi butun guruh xarakteri sifatida taqdim etiladi. Amaliyotda uch tur bir-biriga o‘tib turadi va bu tahlilni murakkablashtiradi. Niyatli tarzda yaratilgan xabar oddiy foydalanuvchilar tomonidan xayrixoh niyat bilan tarqatilganda, u ular uchun noto'g‘ri axborotga aylanadi. Shu bois tasnif xabarning o‘ziga emas, muayyan tarqatish aktiga nisbatan qo‘llanilishi lozim. Uch turning umumiy jihati shundaki, ularning hech biri yangi nizo yaratmaydi. Ular mavjud keskinlikni kuchaytiradi va unga yo‘nalish beradi. Shu bois dezinformatsiyani nizoning sababi deb hisoblash metodologik xatodir: u sabab emas, kuchaytirgichdir.

2. Eskalatsiyaning to‘rt mexanizmi: Birinchi mexanizm — atrofiylik hikoyasi. O‘z guruhiga nisbatan sodir etilgan zo‘ravonlik haqidagi soxta xabar javob harakatini himoya sifatida oqlaydi. Mazkur mexanizmning xavfi shundaki, u tajovuzni axloqiy jihatdan maqbul qilib ko‘rsatadi va shu orqali odatiy to‘siqlarni olib tashlaydi. Ikkinchi mexanizm — guruhli qolipga solish. Alohida shaxsning qilmishi guruh mansubligi orqali izohlanadi va shaxsiy nizo avtomatik ravishda guruhlararo nizoga

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

aylantiriladi. Mazkur mexanizm ko'pincha yolg'on ma'lumotni ham talab qilmaydi — faqat kontekstni tanlab berish yetarli. Uchinchi mexanizm — shoshilinchlik hosil qilish. Xabar vaqt tanqisligi hissini yaratadi: «hoziroq harakat qilmasak, kech bo'ladi». Shoshilinchlik tekshirish imkoniyatini yo'q qiladi, chunki tekshiruv vaqt talab qiladi, qaror esa darhol kutiladi. To'rtinchi mexanizm — nufuz taqlidi. Xabar rasmiy manba, mutaxassis yoki guvoh nomidan taqdim etiladi. Raqamli muhitda mazkur taqlidni amalga oshirish arzon, uni fosh etish esa qimmat va sekin kechadi. Beshinchi mexanizm — tasvir va videoning kontekstidan ajratilishi. Haqiqiy, biroq boshqa vaqt yoki boshqa joyga oid tasvir joriy voqea sifatida taqdim etiladi. Mazkur usul ayniqsa samarali, chunki tasvir matnga nisbatan kuchliroq ishonch uyg'otadi va uni tekshirish ko'proq ko'nikma talab qiladi. So'nggi yillarda sun'iy intellekt yordamida yaratilgan tasvir va ovoz yozuvlari mazkur mexanizmni yanada kuchaytirdi va tekshiruv vazifasini murakkablashtirdi. To'rt mexanizmning barchasi bitta umumiy tamoyilga tayanadi: ular tekshirish uchun zarur vaqtni qisqartiradi yoki tekshirish motivatsiyasini yo'q qiladi. Shu bois qarshi chora ham vaqt omili bilan ishlashi lozim.

3. Nega tuzatish yetarli emas: Tuzatishning cheklangan samarasi uch sababga ega. Birinchisi — davomli ta'sir effekti: rad etilgan ma'lumot xotirada saqlanib qoladi va keyingi mulohazalarga ta'sir ko'rsatishda davom etadi, ayniqsa u izchil hikoya tuzilishiga ega bo'lsa. Ikkinchi sabab — qamrov nomutanosibligi. Dastlabki xabarni ko'rgan auditoriya bilan tuzatishni ko'rgan auditoriya bir xil emas va odatda ikkinchisi birinchisidan ancha kichik bo'ladi. Hissiy jihatdan kuchli dastlabki xabar tarqalish salohiyatiga ega, xotirjam tuzatish esa unga ega emas. Uchinchi sabab — mehnat asimmetriyasi. Yolg'on xabar yaratish uchun bir necha daqiqa yetarli; uni ishonchli rad etish uchun esa manbalarni topish, tekshirish va tushuntirish zarur. Mazkur nomutanosiblik tuzatish strategiyasini prinsipial jihatdan mudofaa holatiga tushiradi. Shu bois qarshi turish strategiyasining og'irlik markazi tuzatishdan profilaktikaga ko'chirilishi lozim. Profilaktikaning asosi esa foydalanuvchining o'zi tekshirish ko'nikmasiga ega bo'lishidir — bu har bir yolg'onni alohida rad etishdan tartib jihatidan samaraliroq yondashuvdir.

4. Profilaktik yo'nalishlar va baholash mezonlari: Birinchi yo'nalish — manbani tekshirish ko'nikmasini shakllantirish. Uning amaliy mazmuni oddiy qoidada ifodalanadi: xabarni o'qishdan oldin uni kim tarqatganini aniqlash. Mazkur ko'nikma o'rgatilishi mumkin va u axborot savodxonligi dasturlarining o'zagi bo'lishi lozim. Ikkinchi yo'nalish — rasmiy axborotning tezligi va ochiqligi. Allport va Postman formulasidan bevosita amaliy xulosa kelib chiqadi: noaniqlikni kamaytirish mish-mishning asosiy ozuqasini yo'q qiladi. Nizoli vaziyatda rasmiy manbaning sukut saqlashi bo'shliq hosil qiladi va u muqarrar ravishda to'ldiriladi. Uchinchi yo'nalish — guruhlararo aloqalarni mustahkamlash. Turli guruhlar vakillari o'rtasida shaxsiy tanishlik mavjud bo'lganda, guruh haqidagi soxta xabar bevosita tekshirilishi mumkin bo'ladi va bu eng tez ishlaydigan filtrdir. To'rtinchi yo'nalish — shoshilinchlikka qarshi odat. Hissiy jihatdan kuchli xabarni darhol ulashmaslik va qisqa tanaffus qilish ko'nikmasi eskalatsiya mexanizmining asosiy shartini — vaqt tanqisligini bartaraf etadi. Beshinchi yo'nalish — tez va ishonchli tekshiruv infratuzilmasi. Alohida foydalanuvchining har bir xabarni mustaqil tekshirishi real emas, shu bois mustaqil tekshiruv xizmatlari, rasmiy manbalarning ochiq ma'lumotlar bazalari va tezkor javob mexanizmlari zarur bo'ladi. Mazkur infratuzilmaning samaradorligi esa uning tezligiga bog'liq: bir hafta o'tib e'lon qilingan tuzatish amaliy qiymatga deyarli ega emas. Baholash mezonlari sifatida quyidagilar taklif etiladi: aholining manbani tekshirish ko'nikmasi darajasi; rasmiy axborotning nizoli vaziyatdagi tezligi; tekshirilmagan xabarni ulashish amaliyotining tarqalganligi; guruhlararo aloqalarning zichligi; hamda axborot manbalariga bo'lgan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ishonchning tabaqalanganligi. Oxirgi mezon alohida izohni talab qiladi: maqsad umumiy ishonchsizlikni oshirish emas, ishonchli va ishonchsiz manbani farqlash qobiliyatini rivojlantirishdir.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil dezinformatsiyaning nizolardagi rolini yolg'on ma'lumotning tarqalishi doirasida tushuntirish yetarli emasligini ko'rsatdi. Birinchidan, atamaviy aniqlik zarur: noto'g'ri axborot, dezinformatsiya va zararli axborot turli mexanizmlarga ega va turli chora talab qiladi; ularni aralashtirib yuborish qarshi choralarning samarasizligiga olib keladi. Ikkinchidan, empirik tadqiqotlar yolg'on xabarlar rost xabarlarga nisbatan tezroq va kengroq tarqalishini, tarqatishning asosiy qismini esa avtomatlashtirilgan hisoblar emas, odamlarning o'zlari amalga oshirishini ko'rsatadi. Demak, muammoning ildizi texnologiyada emas, inson idroki va tarmoq tuzilishidadir. Uchinchidan, maqolaning markaziy tezisiga ko'ra, dezinformatsiyaning eng chuqur zarari umumiy faktik zaminning yemirilishidadir. Qadriyatlar bo'yicha nizo muzokara predmetiga aylanishi mumkin; faktlar bo'yicha nizo esa muzokara shaklida hatto ifodalanmaydi. To'rtinchidan, H. Arendt ko'rsatganidek, eng katta xavf yolg'onga ishonishda emas, fakt bilan uydirmani ajratish qobiliyatining yo'qolishidadir. Hech narsaga ishonmaydigan jamoatchilik hamma narsaga ishonadigan jamoatchilik kabi himoyasizdir. Beshinchidan, dezinformatsiya nizoning sababi emas, kuchaytirgichidir. U mavjud keskinlikni ishlatadi va unga yo'nalish beradi; keskinlik bo'lmagan joyda esa uning ta'siri sezilarsiz qoladi. Oltinchidan, tuzatish strategiyasi prinsipial jihatdan cheklangan: davomli ta'sir effekti, qamrov nomutanosibligi va mehnat asimmetriyasi uni mudofaa holatiga tushiradi. Shu bois og'irlik markazi profilaktikaga ko'chirilishi lozim. Yettinchidan, profilaktikaning yakuniy maqsadi umumiy shubhani kuchaytirish emas. Hamma narsaga shubha qilish holati manipulyatsiyaga qarshi himoya bermaydi; zarur bo'lgan natija — ishonchli va ishonchsiz manbani farqlay bilish qobiliyati, ya'ni tabaqalangan ishonchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ergashbaev S. O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish // Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. — 2025. — Т. 1, № 1. — С. 314—316.
2. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. — Strasbourg: Council of Europe, 2017. — 109 p.
3. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The Spread of True and False News Online // Science. — 2018. — Vol. 359, № 6380. — P. 1146—1151.
4. Ergashbayev S. Uzluksiz ta'lim tashkil etish orqali yoshlarning ma'naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish // Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary. — 2025. — Vol. 1, № 1. — P. 10—13.
5. Arendt H. Truth and Politics // Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought. — New York: Penguin Books, 1977. — P. 227—264.
6. Lippmann W. Public Opinion. — New York: Harcourt, Brace and Company, 1922. — 427 p.
7. Mirzaolimjon og'li M.M., Shohbozbek E. Yangi O'zbekistonning ta'lim siyosati va universitetlarning yangi modellari // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. — 2025. — Vol. 16, № 01. — B. 325—328.
8. Allport G.W., Postman L. The Psychology of Rumor. — New York: Henry Holt and Company, 1947. — 247 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

9. Lewandowsky S., Ecker U.K.H., Seifert C.M., Schwarz N., Cook J. Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing // Psychological Science in the Public Interest. — 2012. — Vol. 13, № 3. — P. 106—131.
10. «Axborotlashtirish to'g'risida» O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrdagi 560-II-son Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.